

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σκεπτικό	9
Σκοποί	10
Δομή του βιβλίου	14
Δομή ενοτήτων.....	16
Ένα παράδειγμα διδακτικής	24
<i>A. Στόχοι</i>	24
<i>B. Οργάνωση διδασκαλίας</i>	25
Προγραμματισμός της ύλης.....	27
Ενδεικτικά κείμενα για επεξεργασία θεμάτων από τους μαθητές.....	30
Συγγραφείς - έργα	32
<i>Αθήναιος</i>	32
<i>Πρώτες πληροφορίες</i>	33
<i>Γενική εκτίμηση του έργου του</i>	33
<i>Τα πρόσωπα του συμποσίου</i>	34
<i>Πηγές του Αθήναιου</i>	34
<i>Αιλιανός</i>	37
<i>Απολλώνιος ο Ρόδιος</i>	39
<i>Γενική εκτίμηση του έργου του</i>	39
<i>Σύγκριση του έπους “Αργοναυτικά” με το ομηρικό έπος</i>	41
<i>Ο χάλκινος γίγαντας Τάλως</i>	43
<i>Αρχιμήδης</i>	48
<i>Γενική εικόνα του Αρχιμήδη</i>	48
<i>Ψαμμίτης</i>	49
<i>Παροιμιακές φράσεις</i>	50
<i>Διογένης ο Λαέρτιος</i>	51
<i>Γενική εικόνα</i>	51
<i>Δομή</i>	52

<i>Γνώμες για το Διογένη το Λαέρτιο</i>	52
<i>Διόδωρος ο Σικελιώτης</i>	54
<i>Γενική εικόνα</i>	54
<i>Ευριπίδης: “Μήδεια”</i>	57
<i>Θεόφραστος</i>	60
<i>Η ζωή του</i>	60
<i>Το έργο του</i>	61
<i>Ηρώδης</i>	63
<i>Η πατρίδα του Ηρώδα</i>	63
<i>Οι Μιμιάμβοι του Ηρώδου</i>	65
<i>Μίμος</i>	66
<i>Α. Ορισμός του μίμου</i>	66
<i>Β. Ανάπτυξη του λογοτεχνικού μίμου</i>	68
<i>Γ. Μορφή του μίμου</i>	70
<i>Δ. Γλώσσα και ύφος του μίμου</i>	71
<i>Υπόθεση των διδασκόμενων μύθων</i>	72
<i>Α. Υπόθεση του μίμου “Σκυτεύς” (= ο τσαγκάρης)</i>	72
<i>Β. Υπόθεση του μίμου “Ενύπνιον” (= το όνειρο)</i>	73
<i>Γ. Υπόθεση του μίμου “Ἀσκληπιῶ ἀνατιθεῖσαι καί θυσιάζουσαι”</i>	75
<i>Ἡρώων ο Αλεξανδρεὺς</i>	76
<i>Τα αυτόματα από τον αρχαίο ελληνικό μύθο μέχρι τα ελληνιστικά χρόνια</i>	78
<i>Λόγγος</i>	80
<i>Γενικές πληροφορίες για το έργο του</i>	80
<i>Λουκιανός</i>	83
<i>Το έργο του Λουκιανού</i>	83
<i>Η υπόθεση του έργου του Λουκιανού “Ἀληθοῦς ἱστορίας (λόγος πρῶτος και δεύτερος)”</i>	84
<i>Λυκούργος ο ρήτωρ</i>	86
<i>Η ζωή και το έργο του</i>	86

<i>Ξενοφώντας</i>	87
<i>Περιεχόμενο του Οικονομικού (σχετικά με τη γυναίκα)</i> .	87
<i>Η γυναίκα στον Οικονομικό του Ξενοφόντα</i>	88
<i>Πανσανίας ο περιηγητής</i>	90
<i>Η εποχή του Πανσανία</i>	90
<i>Το περιεχόμενο του έργου του</i>	91
<i>Η αξία του έργου του Πανσανία</i>	92
<i>Η Αθήνα που είδε ο Πανσανίας</i>	93
<i>Στράβων ο Γεωγράφος</i>	96
<i>Πρώτες πληροφορίες για το έργο του</i>	96
<i>Η αξία του έργου του “Γεωγραφικά”</i>	97
<i>Τα περιεχόμενα στα “Γεωγραφικά” του Στράβωνα</i>	101
Βιβλιογραφία	105

Το βιβλίο «ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ, Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ» είναι ανθολόγιο με μεταφρασμένα αρχαία ελληνικά κείμενα, στα οποία παρουσιάζονται αφενός κάποιοι από τους τόπους, όπου γεννήθηκε και άκμασε ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός, και αφετέρου κάποια βασικά θέματα, που αναφέρονται στον τρόπο ζωής των αρχαίων Ελλήνων. Η κοινή θεματολογία εξασφαλίζει ομοιογένεια στη διδασκαλία κι έτσι αντιμετωπίζεται σε κάποιο βαθμό η αποσπασματικότητα, που είναι εγγενές πρόβλημα των ανθολογιών. Τα κείμενα είναι ποικίλων συγγραφέων και ποικίλων γραμματειακών ειδών, γι' αυτό κρίθηκε απαραίτητο να περιληφθούν στο βιβλίο του καθηγητή κατατοπιστικά σημειώματα για τους συγγραφείς και τα έργα τους που δε διδάσκονται στο γυμνάσιο. Βέβαια, πρέπει να τονιστεί ότι τα κείμενα δεν προορίζονται για να τα ερμηνεύσουμε σε βάθος, αλλά για να ερανιστούμε από αυτά τις πληροφορίες που έμμεσα ή άμεσα παρέχουν για το εξεταζόμενο θέμα.

ΣΚΕΠΤΙΚΟ

Υπάρχει ένα βασικό σκεπτικό που οδήγησε σ' αυτή τη διδακτική επιλογή.

1. Τον πολιτισμό του κάθε λαού τον σηματοδοτούν, βέβαια, τα μεγάλα και λαμπερά πρόσωπα, τον δημιουργούν όμως οι απλοί καθημερινοί άνθρωποι, που διαμορφώνουν μέσα στο γεωγραφικό και κλιματολογικό περιβάλλον τους τις καθημερινές τους συνήθειες, τις ιδέες με τις οποίες γαλουχούν τα παιδιά τους, τα θέματα, τα οποία τους προκαλούν σε συζήτηση, τη μουσική τους, το χορό τους, τον τρόπο που αντιμετωπίζουν τα μικρά και μεγάλα προβλήματα της κοινωνικής τους ζωής και δράσης, τα όνειρά τους και τους φόβους τους. Από τους κόλπους των ανθρώπων αυτών ξεπηδούν όσοι ξεχωρίζουν με το έργο τους και από αυτόν τον κόσμο παίρνουν ιδέες και ώθηση οι μεγάλοι δημιουργοί. Με τη σειρά τους, οι απλοί άνθρωποι γίνο-

νται δέκτες των επιδράσεων του κοινωνικοπολιτικού και πνευματικού έργου των σημαντικών προσώπων· έτσι περιβάλλον, απλός άνθρωπος και μεγάλος δημιουργός δένονται σε ένα άρρηκτο και αλληλοεπηρεαζόμενο σύνολο. Για να κατανοήσουμε, λοιπόν, στην ουσία του έναν πολιτισμό, αρκεί να μελετήσουμε τον τόπο, όπου γεννήθηκε, και τους ανθρώπους που τον δημιούργησαν στην καθημερινότητά τους.

2. Υπάρχει ανάγκη να εξοικειώσουμε τα παιδιά με τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, ώστε να μην τον θεωρούν σαν κάτι μακρινό και ξένο, έστω και αν τον θαυμάζουν, αλλά να τον αγκαλιάσουν και να τον θεωρήσουν δικό τους. Ένας τρόπος είναι να μη γίνεται η πρώτη επαφή των παιδιών με τα σπουδαία πρόσωπα και τα ξεχωριστά επιτεύγματα του κόσμου αυτού -πολιτικούς, στρατηγούς, ρητορεία, φιλοσοφία, τραγωδία, δημοκρατία- αλλά να τα προετοιμάσουμε για όλα αυτά παρουσιάζοντάς τους κάτι πιο προσιτό στην ηλικία τους και τα ενδιαφέροντά τους: την καθημερινότητα του κόσμου αυτού, το σπίτι του, το ντύσιμό του, το φαγητό του, την πόλη όπου καθημερινά ζει και εργάζεται, τις σχέσεις των δύο φύλων, τον τρόπο διασκέδασής του, τα ανέκδοτά του και τους γρίφους του, τα τραγούδια του και τα παραμύθια του. Με αυτά τα θέματα είναι πιο εύκολο να ζωντανέψει στα μάτια τους ο κόσμος αυτός και να εξοικειωθούν μαζί του.

ΣΚΟΠΟΙ

Η παράθεση των σκοπών, κατά ομάδες που ακολουθεί, έχει γίνει με βάση την ταξινόμηση των Gagnè και Briggs, η οποία έχει πολλές αντιστοιχίες προς την ταξινομία του Bloom (βλ. σχετική βιβλιογραφία).

Οι σκοποί είναι οι επόμενοι:

Ι. Γνωστικοί: (Με τον όρο αυτόν εννοούμε τους σκοπούς που αναφέρονται στις πληροφορίες και τις γνώσεις που περιμένουμε να κατακτήσουν οι μαθητές μας). Γνωστικοί είναι οι σκοποί, οι οποίοι υπηρετούνται με κλειστές ερωτήσεις του τύπου: *Τι πληροφορίες μας*

δίνει το κείμενο για το θέμα; και κατατείνουν να ενεργοποιήσουν και να εμπλουτίσουν τη μνήμη του μαθητή.

- Ια) Να **γνωρίσουν** οι μαθητές χαρακτηριστικές περιοχές και τόπους, με τους οποίους δέθηκε η ζωή των Ελλήνων στην αρχαιότητα.
- Ιβ) Να **γνωρίσουν** στάσεις ζωής, νοοτροπίες, τρόπους συμπεριφοράς.
- Ιγ) Να **πληροφορηθούν** για την επιστήμη και την τεχνολογία της ελληνικής αρχαιότητας.

II. Νοητικοί· (Με τον όρο αυτό εννοούμε τους σκοπούς που αναφέρονται στο πώς χειριζόμαστε τις πληροφορίες, ώστε να γίνουν κτήμα των μαθητών, αλλά και στο πώς κάνουν κτήμα τους οι μαθητές τον τρόπο πρόσκτησης της γνώσης γενικά). Νοητικοί είναι οι σκοποί, οι οποίοι υπηρετούνται με κλειστές ερωτήσεις του τύπου: *Με ποιο τρόπο γίνεται αυτό*, δηλαδή ανιχνεύουμε τον τρόπο με τον οποίο πετυχαίνουν οι ενδιαφερόμενοι το σκοπό τους ή τη μέθοδο με την οποία γράφει ο συγγραφέας ή το δρόμο που διαλέγουμε εμείς οι ίδιοι για να επεξεργαστούμε το κείμενο, ώστε να γίνει κτήμα μας, και κατατείνουν να οδηγήσουν το μαθητή να πλησιάσει μόνος του ένα παρόμοιο κείμενο, να το επεξεργαστεί και να το κατανοήσει.

- IIα) Να **κατανοήσουν** και να **ομαδοποιήσουν** οι μαθητές τον τρόπο με τον οποίο (δηλαδή το “**πώς**”) οι άνθρωποι απαντούσαν στα καθημερινά προβλήματα, τη στάση και τις συμπεριφορές που υιοθετούσαν σε κάθε περίπτωση και ακόμη να βρουν ομοιότητες και διαφορές με αντίστοιχες δικές τους εμπειρίες σήμερα. Έτσι εξοικειώνονται στο να κρίνουν τα πράγματα μέσα στα χαρακτηριστικά της εποχής που τα γεννάει, χωρίς να θεωρούν a priori ότι καθετί παλαιό είναι και ξεπερασμένο (ούτε, φυσικά, και το αντίστροφο), αλλά, αντίθετα, να συνειδητοποιούν ότι κοινά χαρακτηριστικά προκαλούν κοινά κοινωνικά φαινόμενα.

Πβ) Να **ανιχνεύσουν**, όσο είναι δυνατό, ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα σε εποχές, σε γραμματειακά είδη και σε συγγραφείς μέσα στο πλαίσιο ενός κοινού θέματος. Έτσι, ασκούνται στον τρόπο που πρέπει να χρησιμοποιούν τις πηγές τους και στο βαθμό που πρέπει να τις εμπιστεύονται.

Πγ) Τέλος, να **συνδέσουν τη λέξη με το περιεχόμενό της**, τη σκέψη με τη γλώσσα, την αρχαία με τη νέα ελληνική γλώσσα, ώστε να μπορούν να διεισδύσουν στο νόημα του κειμένου με σαφήνεια και ευκρίνεια χωρίς «θολές» εικόνες για τα πράγματα.

III. Σκοποί στάσης και συμμετοχικότητας του μαθητή (Με τον όρο αυτό εννοούμε τους σκοπούς που αναφέρονται στην εσωτερική κατάσταση του μαθητή και τον οδηγούν να ενστερνιστεί κάτι και να το εισαγάγει στη δική του ζωή και δράση). Οι σκοποί αυτοί υπηρετούνται με ανοιχτές ερωτήσεις, του τύπου: *Γιατί να γίνεται αυτό; Τι κερδίζετε που το μάθατε; Πώς μπορείτε να χρησιμοποιήσετε αυτήν τη νέα γνώση;* υποβοηθούν την κριτική σκέψη και την ανάπτυξη προσωπικής γνώμης για τα πράγματα, οδηγούν σε αναδιοργάνωση των παρασχεθεισών γνώσεων σε νέες μορφές σκέψης και επιδιώκουν να καλλιεργήσουν την ικανότητα επιλογής και αμφισβήτησης του μαθητή.

IIIα) Να **συμ-παθήσουν** με τον αρχαίο ελληνικό άνθρωπο (δηλαδή να συμπάσχουν μαζί του, να μουν μαζί με αυτόν στον κόσμο του, να έρθουν στη θέση του και να νιώσουν γιατί υιοθετούσε τη συγκεκριμένη κάθε φορά στάση απέναντι στα πράγματα) και να τον συγκρίνουν με τον εαυτό τους, ώστε να χρησιμοποιήσουν όσα έμαθαν στη δική τους καθημερινή ζωή. Αυτό δε σημαίνει ότι θα προτρέπουμε τους μαθητές να αντιγράψουν το συγκεκριμένο πρότυπο ζωής· η κάθε πληροφορία μπορεί να τους γίνει παράδειγμα προς μίμηση, προς αποφυγή ή και προς αστεϊσμό ή στηλίτευση,

ώστε να καλλιεργείται η ελευθερία και η ευθύνη επιλογής χωρίς σε καμιά περίπτωση να επιδιώκουμε την πλήρη συμμόρφωση και την εξομοίωση των μαθητών.

IIIβ) Να **συνειδητοποιήσουν** ότι όλοι μας με τις πράξεις μας, με τα λόγια μας, με τις επιλογές μας, με τις παραλείψεις μας συμβάλλουμε στη διαμόρφωση του πολιτισμού· άρα όλοι μας έχουμε ευθύνη γι' αυτόν.

IIIγ) Να **χαρούν** τα κείμενα, να γελάσουν, να προβληματιστούν, να σ υ μ μ ε θ έ ξ ο υ ν.

IIIδ) Να **καλλιεργήσουν** την αίσθηση του ωραίου με την επαφή τους με τα αυθεντικά έργα τέχνης, μέσα από την εικονογράφηση και τα κείμενα.

IIIε) Να **θελήσουν** να εργαστούν περισσότερο πάνω στο ίδιο ή παρεμφερές θέμα με βάση όσα επεξεργαζόμαστε σε κάθε ενότητα και με τις μεθόδους που έχουμε υποδείξει· δηλαδή, να μεταφέρουν την αποκτημένη γνώση και εμπειρία σε κάτι καινούργιο.

Οι σκοποί αυτοί εξειδικεύονται και υλοποιούνται με την καθημερινή διδασκαλία μέσα στην τάξη, οπότε και καθορίζουμε τους επιμέρους στόχους της κάθε ενότητας.

Μέσα στους σκοπούς του βιβλίου αυτού δεν είναι να δοθεί στείρα ιστορική ή αρχαιολογική γνώση ούτε να παρουσιαστούν όλοι οι ελληνικοί τόποι και όλες οι πλευρές της ζωής ούτε, τέλος, όλα τα σχετικά κείμενα αλλά, αντίθετα, να παρακινηθούν οι μαθητές να εργαστούν μόνοι τους και πάνω σε έναν άλλο τόπο· για το σκοπό αυτό σε άλλο κεφάλαιο του βιβλίου δίνονται παραπομπές σε κείμενα που αναφέρονται τόσο σε άλλους τόπους όσο και σε άλλα θέματα ζωής.

ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ήδη από το εξώφυλλο διακρίνεται το περιεχόμενο του βιβλίου, δηλαδή ο άνθρωπος και το περιβάλλον του στην αρχαία Ελλάδα. Απεικονίζεται μια σύνθεση από τρεις επί μέρους εικόνες, που περιλαμβάνονται στο κύριο μέρος του. Η αριστερή εικόνα παρουσιάζει έναν άνδρα συμποσιαστή –βρίσκεται στη σελίδα 120– που συμβολίζει τις στιγμές της ανάπαυλας από τον καθημερινό μόχθο· η μεσαία εικόνα –βρίσκεται στη σελίδα 144– προέρχεται από την Κνωσό και υποδηλώνει το κύριο και διαρκές χαρακτηριστικό του ελληνικού χώρου, την ελιά και το βαθύ συμβολισμό που φέρει τόσο σε υλικό, όσο και σε ηθικό επίπεδο· η κάτω δεξιά εικόνα –βρίσκεται στη σελίδα 128– δείχνει μια σκηνή της καθημερινότητας που υποδηλώνει τόσο τις συνήθειες των ανθρώπων της εποχής όσο και κάποια από τα επαγγέλματα που ασκούσαν.

Το βιβλίο, μετά τα περιεχόμενα και τον πρόλογο, αρχίζει με ένα χάρτη που παρουσιάζει τον αρχαίο ελληνικό κόσμο στη μεγαλύτερή του ανάπτυξη. Σκοπός του χάρτη αυτού είναι να βοηθήσει τα παιδιά να κατανοήσουν ότι τα θέματα που διαλαμβάνονται στο βιβλίο δε διαιρούν τον ελληνισμό και δε στενεύουν τα όρια του· αντίθετα, τον ενώνουν καθώς αναφέρονται σε όλον τον ελληνικό κόσμο. Αποτελείται από δύο ομάδες ενοτήτων: α) **Τόπος** και β) **Άνθρωποι**, που διαδέχεται η μία την άλλη και αναφέρονται αφενός σε ένα συγκεκριμένο τόπο και αφετέρου στον τρόπο ζωής των αρχαίων Ελλήνων γενικά, χωρίς να συνδέονται μεταξύ τους με στενή διδακτική σχέση. Ο λόγος, που επιλέχτηκε αυτού του είδους η διάταξη, είναι για να οδηγούνται οι μαθητές να συμπλέκουν στο μυαλό τους τη σχέση του τόπου με τον άνθρωπο και να εντοπίζουν τις κοινές συνιστώσες τους.

Στην πρώτη ομάδα με τον τίτλο **“Τόπος”**, ο κάθε τόπος εξετάζεται από σκοπιά γεωφυσική, γεωπολιτική και ανθρωπογεωγραφική (ιστορία, μυθολογία, οικονομία και πολιτισμός), με βάση βέβαια τις

πληροφορίες που έχουμε από τα αρχαία κείμενα, κι έτσι ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ζωής των κατοίκων τους περιλαμβάνονται σ' αυτήν την ενότητα. Οι τόποι, που έχουν ανθολογηθεί, είναι η Αθήνα, η Σπάρτη, η Μακεδονία, η Θεσσαλία, τα νησιά του Αιγαίου και ανάμεσά τους η Λέσβος, η Κρήτη, η Ρόδος και η Κως. Η επιλογή των τόπων είναι τυχαία και δε σημαίνει ότι οι τόποι που λείπουν είναι μικρότερης σημασίας ή ότι δεν περιλαμβάνονται στους ελληνικούς τόπους. Απεναντίας, αυτό γίνεται αφορμή για το διδάσκοντα –όπως ήδη τονίστηκε– να δώσει ελεύθερες εργασίες στους μαθητές του πάνω σε τόπους του ενδιαφέροντός τους, κάνοντας παράλληλη άσκηση στις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν μέσα στην τάξη.

Στη δεύτερη ομάδα με τον τίτλο "**Άνθρωποι**", εξετάζεται ο τρόπος της καθημερινής ζωής των αρχαίων Ελλήνων εν γένει, που σε αδρές γραμμές ήταν κοινός σε όλους τους Έλληνες, καθώς επικοινωνούσαν σε πολλά επίπεδα μεταξύ τους και είχαν συνείδηση της ενότητάς τους· έτσι είχαν κοινές αναφορές και ανέπτυσσαν κοινές συνήθειες και τρόπους ζωής. Για λόγους διδακτικής συνάφειας δίνεται μια απλή αφορμή κατά την επεξεργασία της ενότητας που προηγείται, για να γίνεται ομαλό το πέρασμα από τη μία ομάδα στην άλλη. Η ζωή των ανθρώπων εστιάζεται στην αγωγή των νέων στην Αθήνα και τη Σπάρτη, στην κατοικία, στην ενδυμασία, στα φαγητά, στα συμπόσια, στο μύθο και τη φαντασία και, τέλος, στην επιστήμη και την τεχνολογία. Για την επιλογή των θεμάτων ισχύει και γι' αυτήν την ομάδα ό,τι τονίστηκε και για την προηγούμενη.

Σε κάθε σελίδα υπάρχει έγχρωμη προμετωπίδα· στην προμετωπίδα της αριστερής σελίδας αναφέρεται αν η ενότητα εντάσσεται στους "τόπους" ή στους "ανθρώπους", ενώ στην προμετωπίδα της δεξιάς σελίδας αναφέρεται το ιδιαίτερο θέμα της ενότητας. Ο χρωματισμός της προμετωπίδας για κάθε τόπο είναι ιδιαίτερος, ενώ για τους ανθρώπους είναι κοινός, ώστε να γίνεται αμέσως ο συνειρμός της διαφορετικότητας των τόπων και της ομοιότητας της ζωής των ανθρώπων.

Δομή ενότητων

Οι διδακτικές ενότητες είναι συνολικά δεκαεπτά: οκτώ για τους τόπους, οκτώ για τους ανθρώπους και μία ενότητα που λειτουργεί αντί εισαγωγής. Στόχος της ενότητας αυτής είναι να κάνει κατανοητό στα παιδιά το νόημα του τίτλου του βιβλίου με τρόπο εύληπτο και ελκυστικό, χωρίς να τα εμπλέκει σε μια σχοινοτενή και ανιαρή εισαγωγή. Βασίζεται σε ένα απόσπασμα από τους *Πέρσες* του Αισχύλου, από το οποίο συνάγεται το συμπέρασμα ότι η Ελλάδα είναι ένας φτωχός τόπος, με γενναίους –έστω και ολιγόπλους- κατοίκους χωρίς αφέντη και βασιλιά, που μόνοι τους μπορούν να ορίζουν την τύχη τους και το μέλλον τους· έτσι σκιαγραφείται ο ελληνικός τόπος και οι άνθρωποι, που τον κατοικούν.

Η κάθε ενότητα περιλαμβάνει τρία μέρη που διακρίνονται μεταξύ τους από ένα διαχωριστικό μοτίβο.

A. Το πρώτο μέρος είναι η εισαγωγή, στην οποία, προκειμένου για την ενότητα **Τόπος**, παρουσιάζονται κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου τόπου και γίνεται μια αδρή σκιαγράφιση της ιστορικής διαδρομής των κατοίκων του από την αρχαιότητα ως σήμερα, ενώ, προκειμένου για την ενότητα **Άνθρωποι**, αναλύεται η έννοια, η λειτουργία και η αξία του οικείου θέματος στη ζωή μας π.χ. του επαγγέλματος, της επιστήμης κ.ο.κ. Στον τομέα **Τόπος** η ενότητα ξεκινάει με τον αντίστοιχο χάρτη. Βέβαια ο χάρτης αυτός δεν είναι επαρκής για να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά στη διδακτική πράξη· καλό είναι να αξιοποιηθούν στο σημείο αυτό οι δυνατότητες που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία και δη η τεχνολογία των πολυμέσων. Ο χάρτης μπορεί να αναπαραχθεί σε ηλεκτρονικό υπολογιστή και να εμπλουτισθεί με συναφές, εποπτικό και ακουστικό, υλικό, επιτρέποντας στους μαθητές όχι μόνο την αμεσότερη εποπτεία του γεωγραφικού χώρου, αλλά και την πληρέστερη ένταξη της διδασκτέας ύλης στο ιστορικό πλαίσιο. Με τη χρήση των υπολογιστών, ο μαθητής δεν είναι απλός παρατηρητής του παρουσιαζόμενου υλικού,

αλλά μπορεί με δική του πρωτοβουλία να αντλήσει από αυτό στοιχεία που του κινούν το ενδιαφέρον (αμφίδρομη παρουσίαση πολυμέσων – interactive multimedia presentation).

Εάν σε κάποιο σχολείο ή για κάποιο χρονικό διάστημα αυτό δεν είναι εφικτό, ας χρησιμοποιηθεί ως έσχατη λύση ένας μεγάλος σχολικός χάρτης, καθώς η παρουσία του έχει λειτουργικό χαρακτήρα στη διδασκαλία.

Οι εισαγωγές ορίζονται από ένα κάθετο διακοσμητικό μοτίβο στην άκρη της σελίδας, για να είναι εμφανής η διάκρισή τους και ο ιδιαίτερος διδακτικός ρόλος τους. Διδακτικά η εισαγωγή προσφέρεται: α) για προετοιμασία στο σπίτι από όλα τα παιδιά ή από μια ομάδα, διαφορετική κάθε φορά, που θα αναλάβει την παρουσίαση, β) για διήγηση από τον καθηγητή, γ) για ανάγνωση μέσα στην τάξη. Σε κάθε περίπτωση πάντως απαιτούνται προϊδεαστικές, διευκρινιστικές και επικεντρωτικές ερωτήσεις από το διδάσκοντα.

Στόχος της εισαγωγής είναι η εξοικείωση των μαθητών με το υπό επεξεργασία θέμα και η προετοιμασία τους, για να κατανοήσουν τη σημαντική του τόσο στον αρχαίο, όσο και στο σύγχρονο κόσμο. Επιπλέον, από την εισαγωγή συνάγονται οι επιμέρους στόχοι κάθε ενότητας, οι οποίοι διαμορφώνονται αφενός με βάση τους γενικούς σκοπούς, όπως αναλύθηκαν στο οικείο κεφάλαιο, και αφετέρου με οδηγό τις ερωτήσεις που περιλαμβάνονται στον τομέα **“Διερεύνηση κειμένου”**, όπως διευκρινίζεται στη συνέχεια.

Β. Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει ένα ή περισσότερα αρχαία κείμενα σε μετάφραση καθώς και ερωτήσεις για τη διερεύνησή τους. Δεν είναι αναγκαίο να διδαχθούν όλα τα κείμενα. Ανάλογα με το χρόνο, το δυναμικό της τάξης και τη συγκεκριμένη κάθε φορά στοχοθεσία του διδάσκοντος παρέχεται η δυνατότητα να επιλεγεί ένα κείμενο ως βασικό και να χρησιμοποιηθούν τα άλλα ως συμπληρωματικά (σχετικές οδηγίες περιλαμβάνονται στο βιβλίο οδηγιών του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου). Ως συμπληρωματικά είναι δυνατό να

χρησιμοποιηθούν και κάποια από τα κείμενα που περιλαμβάνονται στο τρίτο μέρος, στα **Θέματα Μελέτης και Άσκησης**. Όμως σε περίπτωση που ο καθηγητής θελήσει να επεξεργαστεί περισσότερα κείμενα -ή και όλα-, είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν ποικίλες διδακτικές μέθοδοι, όπως: να κατανεμηθούν τα κείμενα σε ομάδες μέσα στην αίθουσα, να γίνει διάλυση της τάξης, για να εργαστούν μόνοι τους οι μαθητές με βάση το ερωτηματολόγιο του βιβλίου και, στη συνέχεια, να ανακοινώσουν τα συμπεράσματά τους και, τέλος, με συζήτηση μέσα στην τάξη να γίνει συνόψιση όλων των επιμέρους στοιχείων. Σ' αυτή την περίπτωση καλό είναι τα κύρια σημεία να αναγράφονται στον πίνακα - ή και να γίνεται προβολή τους με προβολικά συστήματα (projectors) μέσω υπολογιστή, αν τούτο είναι εφικτό- για να αποκτούν οι μαθητές συνολική εικόνα της ενότητας και να μην παραμένουν προσκολλημένοι στα λίγα στοιχεία που επεξεργάστηκαν οι ίδιοι.

Αυτός ο τρόπος μπορεί να εφαρμοστεί και με προετοιμασία στο σπίτι. Ακόμη μπορεί να γίνει συνένωση των δύο αυτών τρόπων, δηλαδή να προετοιμάσουν ένα μέρος της ενότητας οι μαθητές στο σπίτι τους και να επεξεργαστούν ένα άλλο μέρος της μέσα στην τάξη· αν επιλεγεί αυτός ο τρόπος, παρέχεται η δυνατότητα να εργαστούν εναλλάξ οι μαθητές πάνω στα κείμενα, δηλαδή να επεξεργαστεί στο σπίτι η ομάδα Α το κείμενο 1, ενώ η ομάδα Β το κείμενο 2· αντίστροφα, μέσα στην τάξη να επεξεργαστεί η ομάδα Α το κείμενο 2 και η ομάδα Β το κείμενο 1· έτσι, πετυχαίνουμε να έχουν έρθει σε επαφή με το σύνολο των κειμένων και να επεξεργαστούν οι μαθητές κάποια κείμενα στο σπίτι στο πλαίσιο της εξωσχολικής εργασίας. Οι ίδιες μέθοδοι μπορεί να εφαρμοστούν και σε κάποια μεγάλα κείμενα, π.χ. στην ενότητα **Τα επαγγέλματα**, όπου τα κείμενα είναι εκτενή και δεν είναι εύκολο να ολοκληρωθούν σε μια διδακτική ώρα αλλά και δεν είναι σκόπιμο να διαιρεθούν.

Αν προτιμηθεί η εργασία κατά ομάδες, είναι καλό να κάνει ο δάσκαλος εξ αρχής μια συνοπτική παρουσίαση του περιεχομένου των κειμένων σε όλους τους μαθητές, ώστε να γνωρίζουν τι έχουν να

κάνουν και, έτσι, να μην αποσπάται το ενδιαφέρον τους· ακόμη, χρειάζεται, κατά τη συζήτηση μέσα στην τάξη, να γίνονται πυκνές αναφορές στις φράσεις του κειμένου, για να μην αποκόπτονται οι μαθητές από την επαφή τους με αυτό.

Στον τομέα **Διερεύνηση του κειμένου** περιλαμβάνονται ερωτήσεις, που αφορούν τόσο στα δεδομένα όσο και σε κανόνες, αιτίες και εξηγήσεις αλλά και σε αφηρημένες έννοιες και αρχές. Πλήρης κλίμακα ερωτήσεων υπάρχει στην εισαγωγική ενότητα που λειτουργεί ως υπόδειγμα, το οποίο ακολουθεί ο καθηγητής, αν θέλει, και στις επόμενες ενότητες. Σ' αυτήν την ενότητα οι ερωτήσεις είναι κατανοημένες σε τρεις ομάδες:

- Η πρώτη ομάδα αναφέρεται στα δεδομένα, δηλαδή ανιχνεύουμε με αυτήν τις πληροφορίες, που θέλουμε να πάρουμε από το κείμενο. Είναι ερωτήσεις που προσανατολίζουν τη σκέψη του μαθητή στα θέματα της ενότητας και εκμαιεύουν την απάντηση. Οι ερωτήσεις αυτές δύσκολα οδηγούν σε λανθασμένη απάντηση και υπηρετούν άμεσα και εύστοχα το σκοπό της συναγωγής πληροφοριών. Ανάλογα με το επίπεδο της τάξης μπορεί να είναι σύνθετες ή απλές. Για παράδειγμα η ερώτηση I 1α στη σελίδα 14 είναι μια σύνθετη ερώτηση που επιδέχεται απλούστευση του τύπου: α) *Ποιες ερωτήσεις κάνει η Άτσσα για τον τόπο; ποιες απαντήσεις παίρνει;* β) *Ποιες ερωτήσεις κάνει για την ισχύ του τόπου; ποιες απαντήσεις παίρνει;* γ) *Ποιες ερωτήσεις κάνει για το πολίτευμα; ποιες απαντήσεις παίρνει;* Η ομάδα αυτή ολοκληρώνεται με ερωτήσεις οι οποίες είτε συνοψίζουν τα στοιχεία που σταχυολογούνται από το κείμενο, είτε τα αξιολογούν είτε τα μεταφέρουν συγκριτικά στην προσωπική ζωή του μαθητή και έτσι τον βοηθούν να πάρει θέση. Με τις ερωτήσεις αυτές θεμελιώνεται η επεξεργασία του κειμένου και είναι απαραίτητες σε κάθε κείμενο· συχνά, λόγω ιδιαίτερης στοχοθεσίας ή λόγω αξιολόγησης ενός κειμένου ή, ακόμη, λόγω πίεσης χρόνου μπορεί ο καθηγητής να ολοκληρώσει τη διδασκαλία του σ' αυτό το σημείο.

- Η δεύτερη ομάδα – η οποία είναι ενδεικτική και δεν περιλαμβάνεται στις επόμενες ενότητες– αναφέρεται σε κανόνες, που τηρούνται στην οργάνωση του κειμένου, και εξηγήσεις, που αφορούν στη μεθοδολογία του κειμένου και στον τρόπο που ακολουθούμε, για να το προσεγγίσουμε· δηλ. ανιχνεύουμε τη μεθοδολογία του κειμένου. Στηρίζεται στην άποψη ότι, όταν ο μαθητής ξέρει ποια διδακτική τεχνική ακολουθείται, τότε συμμετέχει ενεργά στη διαδικασία της μάθησης και διδάσκεται να μαθαίνει και μόνος του. Είναι ερωτήσεις που ελέγχουν τη γνωστική στρατηγική, δηλαδή στρέφουν την προσοχή, τη μνήμη και τη σκέψη του μαθητή στον τρόπο πρόσληψης της γνώσης και τον βοηθούν να επινοήσει και δικούς του τρόπους προσέγγισης του προβλήματος που έχει κάθε φορά να επιλύσει, στη συγκεκριμένη περίπτωση τρόπους να πλησιάσει ένα κείμενο· έτσι σιγά σιγά εθίζεται να "ξεκλειδώνει" κάθε έργο γραπτού λόγου: λογοτεχνικό, επιστημονικό ή άλλο. Με τις ερωτήσεις της ομάδας αυτής επιζητούμε να ευαισθητοποιήσουμε το μαθητή στη μέθοδο για προσέγγιση ενός κειμένου, να ενεργοποιήσουμε τις δυνατότητές του και να του δείξουμε ότι μπορεί και ξέρει να μαθαίνει και μόνος του

Ερωτήσεις τέτοιου είδους είναι στη σελίδα 14-15· αν τις παρατηρήσουμε, θα δούμε ότι: 1) επικεντρώνουν το ενδιαφέρον στον τρόπο προσέγγισης του κειμένου και βάζουν τα θεμέλια για την επόμενη ερώτηση, είναι δηλαδή επικεντρωτικές και θεμελιώδεις (π.χ. η ερώτηση Πα)· 2) επιζητούν την προέκταση της γνώσης και την ενεργοποίηση του μαθητή, είναι δηλαδή προεκτατικές (π.χ. η ερώτηση Πβ). Οι ίδιες ερωτήσεις θα μπορούσε να είναι και απλούστερες, του τύπου: *Σε πόσα μέρη χωρίζουν το κείμενο οι ερωτήσεις; Τι τίτλο θα δίνετε σε κάθε μέρος από αυτά; Οι ερωτήσεις σάς βοήθησαν στην κατανόηση του κειμένου; Γιατί; Τα στοιχεία, στα οποία εστιάζουμε την προσοχή μας προκειμένου να ενεργοποιήσουμε τις νοητικές δυνατότητες του μαθητή μας, είναι τα μέρη ενός κειμένου, η σειρά που είναι τοποθετημένα (π.χ. γιατί είναι αυτό πρώτο στη σειρά; Μπορεί να αλλάξει η σειρά των μερών του κειμένου; Αν ναι, πώς θα*

συνδέουμε τα νοήματα στη νέα αυτή σειρά;) οι ομοιότητες και οι διαφορές με άλλα γραμματειακά είδη, η μετατροπή ενός γραμματειακού είδους σε άλλο (π.χ. η μετατροπή ενός αφηγηματικού κειμένου σε προσωπική εμπειρία ή σε θεατρικό επεισόδιο, η ζωγραφική απεικόνιση ενός θέματος, η μετατροπή ενός κειμένου σε ερωτήσεις και απαντήσεις κ.ο.κ.), ο εντοπισμός των κύριων σημείων ενός κειμένου κ.τ.ό. **Χρειάζεται προσοχή, ώστε όλα τα ζητούμενα σ' αυτήν τη φάση να μην ξεφεύγουν από τον κύριο στόχο του βιβλίου, που είναι η βιωματική επαφή με τον αρχαίο ελληνικό χώρο και την αρχαία ελληνική ζωή.** Τέτοιου είδους ερωτήσεις μπορούμε να κάνουμε και μέσα στην τάξη, την ώρα επεξεργασίας του κειμένου –αν η απάντηση είναι άμεση και σύντομη– αλλά μπορεί να δοθούν και ως εργασία για το σπίτι, όπως σε άλλες ενότητες του βιβλίου προτείνεται.

Η ομάδα αυτή των ερωτήσεων δεν υπάρχει στις επόμενες ενότητες· έχει τεθεί μόνο στην πρώτη ενότητα ως ένα δείγμα διδακτικής που, αν θέλει, ο καθηγητής το ακολουθεί και στα επόμενα μαθήματα, το επεκτείνει και το εμπλουτίζει. Δεν καθιερώθηκε σε μόνιμη βάση, γιατί με αυτόν τον τρόπο θα ήταν υποχρεωτικό για τον καθηγητή και θα δέσμευε την προσωπική του διδακτική προσέγγιση. Ακόμη, αν αυτός ο τρόπος δεν εφαρμοστεί με πολλή προσοχή και με επικεντρωμένη την προσοχή στους κύριους στόχους του βιβλίου, υπάρχει κίνδυνος να εκτραχυνθεί το μάθημα σε μεθοδολογία μάθησης και να αποπροσανατολιστεί ή να γίνει ανιαρό και ανούσιο. Οι στόχοι των ασκήσεων της ομάδας αυτής υπηρετούνται σε άλλες ενότητες με τα «**Θέματα μελέτης και άσκησης**».

- Η τρίτη ομάδα ερωτήσεων είναι υψηλού επιπέδου· στοχεύει στην παραγωγή σκέψης και αποτελεί το απαραίτητο επιστέγασμα κάθε διδασκαλίας. Γίνεται με συζήτηση μέσα στην τάξη, η οποία χρειάζεται προσεκτική και στιβαρή καθοδήγηση από το δάσκαλο, για να μην κάνει τα παιδιά να πλατειάσουν και να πελαγοδρομήσουν χωρίς να βγάλουν κάποιο συμπέρασμα. Καλό είναι να ξεκινάμε τη συζήτηση από τη συνόψιση των σχετικών στοιχείων μέσα από το κεί-

μενο, να περνάμε σε ερωτήσεις που ενεργοποιούν τις εμπειρίες των μαθητών (π.χ. *Ποιες είναι οι σχετικές εμπειρίες σας από το σχολείο;*), μετά να αναλύουμε τις έννοιες και θετικά και αντιθετικά (π.χ. *Τι ακριβώς είναι δημοκρατία για σας; Τι νομίζετε ότι σημαίνει πολιτισμός; Γιατί η δημοκρατία οδηγεί τους ανθρώπους σε παραγωγή πολιτισμού; Γιατί τα αυταρχικά πολιτεύματα δεν επιτρέπουν στον άνθρωπο να δημιουργήσει ένα πρωτότυπο και εμπνευσμένο έργο;*), να τις ιεραρχούμε (π.χ. *Ποιο είναι καλύτερο πολίτευμα;*), να συγκρίνουμε με το εδώ και τώρα (π.χ. *Ισχύει το ίδιο και σήμερα; Ισχύει το ίδιο και στην οικογένεια ή το σχολείο;*) και, τέλος, να κάνουμε αποκλίνουσες ερωτήσεις για να οδηγήσουμε τους μαθητές μας σε προσωπική και δημιουργική θέση (π.χ. *Τι άλλο νομίζετε ότι χρειάζεται για να παραχθεί πολιτισμός; Μπορεί αυτό το άλλο να αναπτυχθεί μέσα στη δημοκρατία;*). Βέβαια δεν πρέπει να απαιτούμε από τους μαθητές μας απαντήσεις έξω από το επίπεδο της ηλικίας τους, δηλαδή της εμπειρικής και απλουστευμένης σκέψης. Εκείνο που χρειάζεται είναι να κάνουμε τα παιδιά να μιλούν γνήσια, ειλικρινά, χωρίς υποκρισία και ψεύτικες και άψυχες απαντήσεις, για τις οποίες νομίζουν ότι αρέσουν σ' εμάς ή, γενικά, ότι είναι οι μοντέρνες και αποδεκτές από το σήμερα.

Γ. Τέλος το τρίτο μέρος **Θέματα μελέτης και άσκησης** περιλαμβάνει εργασίες προφορικές ή γραπτές για το σχολείο ή για το σπίτι, των οποίων κατά κανόνα κύριος άξονας είναι κείμενα, φράσεις, παροιμίες από την αρχαία ή τη σύγχρονη εποχή και κύριος στόχος τους είναι να διαβάσουν τα παιδιά πολλά κείμενα σχετικά με το θέμα της κάθε ενότητας. Στη διδακτική πράξη τα κείμενα αυτά μπορούν να χρησιμεύσουν και ως συμπλήρωμα της διδασκαλίας ή και να γίνουν αντικείμενο μιας αυτόνομης διδασκαλίας. Παράλληλα υπηρετούν και επί μέρους στόχους, όπως:

- Να συμπληρώσουν και να προεκτείνουν τις γνώσεις, που πήραν οι μαθητές.

- Να συμβάλουν στην ερμηνεία, την ανάλυση και το συσχετισμό των κειμένων.
- Να παραγάγουν σκέψη και να οργανώσουν το λόγο των παιδιών.
- Να γίνει σύγκριση με το σήμερα.
- Να συμβάλουν στη γλωσσική καλλιέργεια των παιδιών σε συνάρτηση πάντοτε με το περιεχόμενο του λόγου.
- Να συνδέσουν τον αρχαίο ελληνικό λόγο με τον νέο ελληνικό, την αρχαία ελληνική γραμματεία από μετάφραση με την αρχαία ελληνική γραμματεία από το πρωτότυπο· αυτός ο στόχος υπηρετείται με τις προφορικές ασκήσεις, που περιλαμβάνονται σε όλες σχεδόν τις ενότητες και αναφέρονται στην ανάγνωση ενός μικρού αποσπάσματος από το πρωτότυπο του οποίου η μετάφραση χρησιμοποιείται στην ενότητα είτε ως κύριο κείμενο είτε ως βοηθητικό.

Οι ασκήσεις που περιλαμβάνονται σ' αυτόν τον τομέα είναι πολλές, απλώνονται σε διάφορα επίπεδα δυσκολίας και υπηρετούν ποικίλους στόχους, ώστε να μπορεί ο καθηγητής να διαλέξει όποιες θεωρεί ότι ταιριάζουν στο χαρακτήρα της τάξης του. Παράλληλα, παρέχεται η δυνατότητα να χρησιμοποιηθούν και ως μοντέλα ασκήσεων κι έτσι να φτιάχνει όποιος θέλει δικές του ασκήσεις ή να ζητεί να διερευνηθούν τα δοσμένα κείμενα με βάση τα ζητούμενα από άλλες ασκήσεις κάνοντας τους δικούς του πρωτότυπους συνδυασμούς. Στη διδακτική πράξη προσφέρονται, για να κατανεμηθούν σε υποχρεωτικές, σε προαιρετικές και σε ασκήσεις κατ' επιλογήν.